

DEMİRE KAZINAN KÜLTÜR: SAMSUN YÖRESİ DEMİRCİ DAMGALARI*

Scraped Culture on Iron: Blacksmith Stamps of Samsun Region

Dr. Öğr. Üyesi Seyfullah GÜL**
Prof. Dr. Ali YILMAZ***

ÖZ

Kültür, bir toplumu diğer toplumlardan farklı kılan en önemli özelliklerden biridir. İnsan, kültür sahibi bir canlı olarak yaşadığı doğal çevreye kültürel bir görünüm kazandırır ve doğal çevreyi kültür yoluyla kendine mal eder, sahiplenir. Demir Çağı'ndan bu yana demirin ve demircilik ürünlerinin hayatın birçok alanında kullanılmasıyla birlikte demir, kültürel mirasın önemli unsurlarından biri olmuştur. Demir ve demircilik, Türk kültürü içerisinde de önemli bir yere sahiptir. Demircilik zanaatına ilişkin kültürel değerlerden biri de demircilerin nakış gibi işledikleri yapıtlarına vurdukları damgalardır. Türk tarihi ve kültürü açısından önemli belgeler olarak kabul edilebilecek demirci damgaları, demirci ustanın ürününe verdiği değeri ve güveneyi ifade etmesinin yanı sıra, demirci esnafı ve müşteri arasındaki sosyal işleyişi, yazılı olmayan bir hukuku temsil etmektedir. Samsun yöresinde demircilik mesleği ile uğraşan ustaların sayısının gün geçtikçe azalmasıyla, kültürel bir miras olan demircilik zanaatı ve demirci damgaları giderek kaybolmaktadır. Bu çalışmada, Samsun yöresinde demircilik yapan ustaların damgalarının belirlenmesi, damgaların özellikleri ve zaman içindeki değişiminin kayıt altına alınması, demirci damgalarının kültürel miras açısından önemini ortaya konulması amaçlanmaktadır. Çalışmada, Samsun'un 17 ilçesinde çeşitli zamanlarda saha çalışmaları yapılmış, yöredeki demirci ustalarıyla görüşülmüş, konuyla ilgili inceleme ve gözlemlerde bulunulmuştur. Bulgular, Samsun yöresinde demirci damga kültürünün, demircilerin yaptıkları aletlere vurdukları damgalarla yaşatıldığını ortaya koymaktadır. Özellikle Vezirköprü (13), Alaçam (8), Çarşamba (4), İlkadım (3), 19 Mayıs (1) ve Havza (1) ilçeleri Samsun'da demirci damga geleneğinin form değiştirmekle birlikte yaşatıldığı yerlerdir. Ancak damgalama geleneği varlığını sürdürmekle birlikte, damga şekilleri zaman içinde değişerek günümüze kadar ulaşmıştır. Samsun demirci damgaları kişisel damgalardır. Genelde her ustanın kendine özgü damgası bulunmaktadır. Çalışmanın sonuçları demirci damga işaretlerinin ustadan çırağa geçmediğini, çırakların usta olmalarıyla kendilerine yeni damgalar belirlediklerini ortaya koymaktadır. Modern sanayinin bütün olumsuz etkilerine rağmen demirci damgaları ve damgalama geleneği, geçmişten günümüze bir kültür olarak Samsun yöresinde varlığını sürdürmektedir. Bu kültürel değer için çeşitli disiplinler tarafından derinlemesine araştırılması, kayda geçirilmesi, korunması ve yaşatarak gelecek kuşaklara aktarılması büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler

Kültürel miras, Kültür coğrafyası, Demircilik, Demirci damgası, Samsun.

ABSTRACT

Culture is one of the most important characteristics of a society that differs from other societies. Human beings, as a creature of culture, give the natural environment that they live in a cultural appearance and own and own the natural environment through culture. Since iron era, iron and forging products have become one of the important elements of cultural heritage by being used in many fields of life. Blacksmith has an important place in Turkish culture with its many concrete and untouched cultural heritage values. One of the cultural values of the blacksmith craft is the stamps that the blacksmith hit on their works like embroidery. The blacksmiths stamps which are regarded as important documents in terms of Turkish history and culture, representing the value and security given to the product of the blacksmith craftsmanship as well as the social functioning between the blacksmith shopkeeper and the customer represent a non-written law. The number of masters dealing with blacksmithing in Samsun is gradually decreasing day by day. The decrease in the number of blacksmiths leads to the disappearance of blacksmith craftsmanship and blacksmith's stamps. In this study, it is aimed to determine the stamps and characteristics of the masters who are forger in Samsun region, to determine the changes in the

* Geliş tarihi: 4 Mart 2018- Kabul tarihi: 11 Kasım 2019

Gül, Seyfullah; Yılmaz, Ali. "Demire Kazınan Kültür: Samsun Yöresi Demirci Damgaları" *Millî Folklor* 124 (Güz 2019): 175-188

** Ondokuz Mayıs Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm Rehberliği Bölümü, Samsun/Türkiye, seyfullah.gul@omu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5166-454X

*** Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Uşak/Türkiye, ali.yilmaz@usak.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-7762-3770

stamps, to record the blacksmith's stamps and to put the preconceptions in terms of Turkish culture. In the study, field works were carried out in 17 districts of Samsun at various times, interviews were held with the blacksmiths in the region, and related investigations and observations were made. Results shows that the blacksmith stamp culture in Samsun region is kept alive with the stamps they have imposed on the tools they have made. In particular, Vezirköprü (13), Alaçam (6), Çarşamba (3), İlkadım (3), 19 Mayıs (1) and Havza (1) districts are places where the tradition of blacksmith stamps is alive with change of form. However, although the tradition of stamping has survived from the past to the present, stamp shapes have changed over time. The blacksmith stamps in the Samsun region are personal stamps. Usually, each blacksmith master has his own unique stamp. The findings show that stamp marks do not pass from master to apprentice; apprentices create new stamps when they become masters. Despite of all the negative effects of modern industry, blacksmith stamps and stamping tradition continue to exist in Samsun region as a culture from past to present. It is of utmost importance that this cultural value is explored, recorded, protected and preserved in the future by various disciplines.

Key Words

Cultural heritage, Cultural geography, Blacksmithing, Blacksmith stamp, Samsun.

Giriş

Damgalar, Türk tarihi ve kültürü açısından önemli belgeler olarak kabul edilmektedir (Aksoy 2011: 133; Başbuğ ve Özer 2017: 169; Mert 2007: 235). Yapılan araştırmalar (Aksoy 2002; 2011; 2012; 2014; Alp 2009; Bağrı 2008; Bilgili 2014; Çerikan ve Alanko 2016; Devletabadi 2018; Eroğlu, 1973; Gülensoy 1989; Karatayev ve Janibekova 2016; Kırcıoğlu 2002; Mert 2010; Sümer 1980; Yalgın, 1943) Türk kültüründe damga geleneğinin tarih öncesi çağlardan günümüze süregeldiğini göstermektedir. Eski Türkler'de tamga, tamka ve damga şekillerinde yazılan kelime, "el ile yapılan motif", şahıs imzası ve mührü olmasının yanı sıra bugün olduğu gibi (damga resmi, damga pulu) "vergi" manasında da kullanılmıştır (Halaçoğlu 1993: 454). Aksoy (2011: 70) damga kavramının Moğol halkları tarafından kullanıldığını, Türk damgalarının nasıl oluştuğu konusunda kesin bir hüküm olmadığını ancak genel olarak, kayalardaki işaretlerin, resimlerin zamanla damgalara dönüştüğüne işaret etmektedir. Sümer (1980: 206) Kaşkarlı ve Reşid Ud-Din'in listesinde Oğuz damgalarının verilmesinin damgalara verilen önemi gösterdiğini belirtmektedir. Ayrıca yazar, bu damgaların davarlara, yılıklara vurulduğunu, bunun Anadolu'da kullanılan im (eñ) sözüne karşılık geldiğini; bazı boyların ise damgaları

aile alameti olarak kullandıklarını; Salğurlu, Akkoyunlu ve Osmanlı paralarında damgaların bulunduğu işaret etmektedir. Yine damgaların halı ve kilim motifi olarak kullanıldığı, aşı boyası ile evlerin duvarlarına resmedildiği, kap kaçağa, bazı giyim eşyalarına, abideler, yapılar ve kayalar üzerine vurulduğunu belirtilmektedir (Sümer 1980: 207). Yani, tarihi özelliği ile damgalar boy ve sülaleleri tanımlayan kimlik niteliğinde olup Türk boyları; bu kimliklerini yaşadıkları coğrafyada bulunan canlı ve cansız birçok unsura (taş, ağaç, halı, kilim, hayvanlar, süs eşyaları, kap-kacak, mimari yapılar, silah, mezar taşları vb.) vurarak belirtmiş, o unsurlara aidiyetlik kazandırmışlardır.

Asırlarca yazılı kaynakların yokluğunda veya onların pek seyrek rastlandığı koşullarda çeşitli unsurlar üzerine vurulan damgalar, bir kültürün ya da etnik grubun yayılma bölgesini belirlemeye katkıda bulunmaktadır (Karatayev ve Janibekova 2016: 176). Türk kültüründe de damgalar, kullanıldıkları yerlerde herkesin aynı şeyi anlamasını sağlamayı ve kullanım yerine göre kültürlere ait bir veya birden çok özelliği çağrıştırmayı amaçlamaktadır (Koca 2010: 90). Sembol ve damgalar birer sanat eseri olmaktan öte bir duygu ya da sosyo-kültürel hayatın yansımalarıdır. Başka bir deyişle ilk görünüşte çok basit bir sembol, figür ve motif olarak görülen

bu damgalar, tarihin belli bir noktasındaki zihniyet ve tutumların somut ürün ve işaretleleri olarak kabul edilmektedir (Mülayim 1998: 222). Hatta damga ve semboller bir ulusun kültürel belleğinin, sosyal zihniyetinin adeta DNA'sı olarak adlandırılmaktadır (Aksoy 2012: 95).

Türk Kültüründe Demircilik ve Demirci Damgaları

Demir, eskiden bu yana hayatın birçok alanında kullanılarak, ihtiyaç duyulan bir unsur olmuştur. Demirin silah olma yönüyle yok ediciliği, günlük hayattaki kullanımıyla yaşama bağlayıcılığı, hastalara şifa verme yönüyle iyileştiriciliği, doğa olaylarına müdahale ediciliği, kötü ruhlara ve nazara karşı koruyuculuğu gibi sembolik özellikleri de vardır (Çerikan 2014: 5). Bu özellikler demiri, toplumların hayat tarzı ve medeniyetleri için taşıdığı önem kadar, mitolojinin de önemli sembollerinden biri hâline getirmiştir. Dünyadaki diğer birçok toplumda olduğu gibi Türklerde de demir, birçok kültürel özelliğin ortaya çıkmasını sağlamış, meta olmaktan çok kutsal bir imge olarak kabul edilmiştir. Bu yönüyle mitolojiden destanlara hatta masallara konu olmuş, demir ve demircilik kutsal sayılmıştır (Türkmen ve Türker 2014: 6).

Demirin Türk kültüründeki önemli yansımalarından biri el zanaatları içindeki yeridir. Orta Asya Türk kültüründe demirin keşfi ve işlenmesi, demiri işleyen kişiye önemli bir toplumsal mevki/statü kazandırmıştır. Hatta demirci ustaları, meslek katmanlarının en üstünde kendilerine yer edinmiştir. Nitekim Moğolların demirciye "darhan" (1) unvanını vermesi ve dokuz atası demirci olan kişiyi şaman sayması, şaman büyüklerine de "tarhan" denilmesi (Gökalp 1995: 10), demircinin karısına da saygı göstermek için aynı unvanın söylenmesi (İnan 1998: 231), demirciliğin ne kadar saygın bir meslek olduğunu göstermektedir.

İnsanlık tarihinde madenlerin çeşitli araç ve gereç yapımında kullanılmasında Anadolu'nun önemli bir yeri vardır. Arkeolojik kazılar ve araştırmalar Anadolu'nun dünyada demir cevherinin işlenerek çeşitli eşya ve aletlerin yapımında kullanıldığı ilk yerler arasında olduğunu göstermektedir (Fathalizadeh 2013: 53). Anadolu'da kurulmuş önemli medeniyetlerden olan Hititlerle birlikte, Anadolu'da demir madenciliğinde önemli gelişmeler olduğu yazılı belgelerden (M.Ö 1274 – 1245) "Kizuwatna Mektubu" ya da "Demir Mektubu" anlaşılmaktadır (Özcan 2017: 269). Orta Asya Türk kültüründe, Türklerin inanç, gelenek, görenek, örf ve âdetlerinde köklü bir geçmişe sahip olan demircilik, Türklerin Anadolu'ya göçüyle birlikte demircilikteki ustalık ve becerileri topraklara taşınmıştır. Türkler yeni yurtlarında da bu kültürlerini belirli bir düzen içerisinde yaşatmaya devam etmişlerdir. Bu düzeni sağlamak için Anadolu'nun birçok yerinde loncalar oluşturan demirciler, ahi geleneğine göre çırak yetiştirmiş, bu geleneğe göre alışverişlerini düzenlemiş ve zanaatlarını sürdürmüşlerdir. Ahi geleneği içerisinde, zanaatkarın ürettiği ürünün kalitesine sahip çıkması ve ayıplı ürünlerin geri alınması ya da değiştirilmesi büyük önem taşımakta idi (Akgül 2017: 11). Demirci damgalarına bu açıdan bakıldığında, demirci esnafının ürettiği araç-gerecin üzerine damgasını vurması bu ürünün kendisi tarafından üretildiğini, başkalarının ürünlerinden farklı olduğunu ve ayıplı çıkması durumunda müşterinin kendisini kolaylıkla bulmasına hizmet ettiği de görülmektedir.

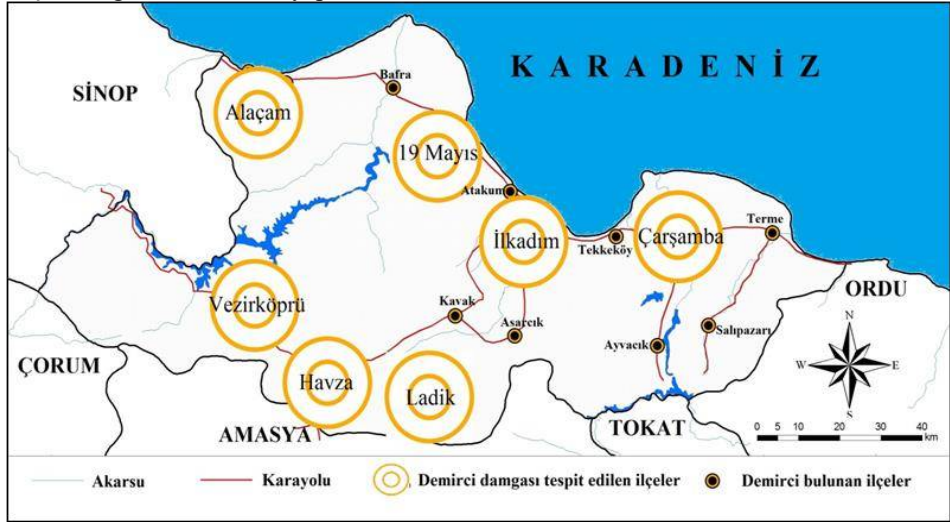
Samsun ve çevresinin Türkler tarafından fethiyle birlikte birçok Türkmen boyu ilk etapta Lâdik, Kavak, Havza ve Vezirköprü çevresine yerleştirilmiş ve Samsun kıyı kuşağındaki yerlerin fethi ile Samsun'un Türkleşme süreci devam et-

miştir (Karagöz 2006: 6). Bu süreçle birlikte, Türk kültürü Samsun yöresinde yayılmaya başlamıştır. Türk kültürü içinde demirciliğin ayrı bir yeri olduğundan demircilik, diğer zanaatlara göre toplum içinde önemli bir sosyal statüye sahip olmuştur. Sıcak demircilikle uğraşan kişiler, toplumda bilge olarak kabul edilmiş, halk hekimliği yapmış, mit ve inanışlarda önemli yer edinmişlerdir. Yapılan alan araştırması sırasında görüşülen kaynak kişiler (K4; K10) yakın tarihe kadar Samsun'un birçok yöresinde (özellikle Vezirköprü, Alaçam, İlkadım) demircilerin, demir dövmede kullanılan suyu, demir tozunu, pasını ve demircilik aletlerini birçok hastalığın tedavisinde kullandıklarını ifade etmişlerdir.

Amaç ve Yöntem

Bu çalışmada Samsun yöresinde geçmişten bugüne demircilik yapan ustaların

damgalarının ve özelliklerinin belirlenmesi, ustaların ve damgalarının kayıt altına alınması ve demirci damgalarının kültürel öneminin ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmada öncelikle çalışma konusu ve çalışma alanı ile ilgili daha önce yapılmış çalışmalar incelenmiştir. Çalışmanın amaç ve kapsamına uygun olarak yapılan arazi çalışmalarında Samsun yöresindeki demirci ustaları ile görüşmeler yapılmış, demirci ustalarının ürettikleri aletler üzerine vurdukları damgalar incelenmiştir (Şekil 1). Arazi çalışmasının her aşaması fotoğraf ve ses kayıt cihazları ile kayıt altına alınmıştır. Çalışma ile elde edilen bulgular, Türk damga kültüründeki taş, ağaç, kap-kacak, halı, kilim gibi eşyalara yaygın olarak vurulan damgalarla karşılaştırılmıştır.

Şekil 1. Samsun yöresi demirci damgaları araştırmasının yapıldığı yerler.

Bulgular

Samsun yöresinde en eski insan yerleşmeleri olarak kabul edilen Tekkeköy (M.Ö. 10000) (Bilgi 1990:1), İkiztepe (M.Ö. 4000) (Danışman 1986:136) ve Nerik (M.Ö. 4000) (Czichon ve Klinger

2010: 60; Oğmağaç/Nerik Çalışma Raporu 2006-2017) gibi yerleşme kalıntıları yapılan kazı ve yüzey araştırmaları göstermektedir ki; Samsun yöresi, Paleolitik Dönem, Neolitik Dönem, Kalkolitik Dönem, Hititler, Kimmerler, İskitler,

Pontus, Roma, Bizans, Selçuklu, Beylikler Dönemi, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Dönemi olmak üzere tarih boyunca birçok devletin ve uygarlığın içinde yaklaşık 12000 yıllık bir geçmişe sahiptir.

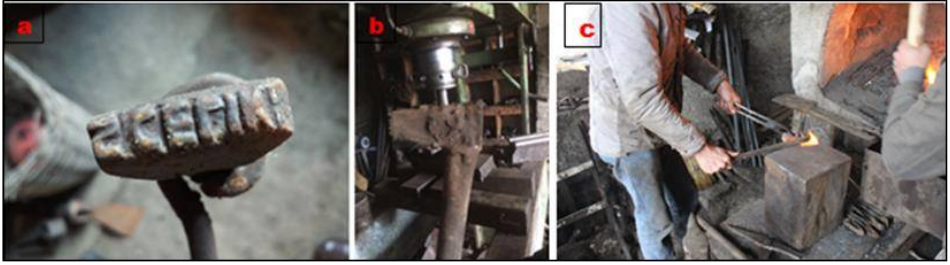
Çarşamba ve Bafra gibi Türkiye'nin iki önemli delta ovasının yanı sıra, Havza, Vezirköprü ve Ladik gibi verimli çöküntü ovalarına sahip olan Samsun yöresi, geçmişten günümüze önemli tarım ve hayvancılık merkezi olmuştur. Ayrıca Samsun, Orta ve Doğu Karadeniz'in kıyı kuşağı illerini Türkiye'nin iç bölgelerine bağlayan önemli bir merkez konumundadır. Bu özellikler Samsun'da tarım aletlerinin yapımı ve ticaretinin gelişmesine ve üretimin sürekliliğine neden olmuştur. Samsun yöresinde çeşitli yerlerde (Tekkeköy, İkiztepe, Oymaağaç, Dünder Tepe) yapılan yüzey araştırmaları ve arkeolojik kazılardan elde edilen bulgular, Kalkolitik'ten günümüze kadar yörede yerleşme ve sosyo-ekonomik hayatın kesintisiz devam ettiğine, yörenin geçmişte önemli bir tarım merkezi olduğuna, yörede demircilik, bakırcılık ve dokumacılık gibi zanaatların varlığına işaret etmektedir. (2)

Ekonomik faaliyetler ve meslekler, kültürün önemli unsurlarıdır. Nesilden nesile aktarılan birçok kültür unsuru ekonomik faaliyetlere göre şekillenip gelişmektedir. Ancak, ekonomik faaliyetlerde meydana gelen gelişim ve değişime bağlı olarak zaman içinde el sanatları ve meslekler de değişmiştir. Hatta bazıları teknolojik gelişmelere ayak uyduramayarak unutulmaya yüz tutmuş ya da unutulmuştur. Sanayileşmenin özellikle tarım aletleri ve makineleri sanayisinin gelişmesi, Türkiye'nin diğer yörelerinde olduğu gibi Samsun yöresinde de demircilerin ürettikleri tarım aletlerine (çapa, orak,

kazma, balta, orak, girebi vb.) duyulan ihtiyacı giderek azaltmıştır. Ancak, Samsun yöresinde dağlık ve engebeli tarım arazilerinin varlığı, makineli tarım yapmayı zorlaştırdığından demircilerin yaptıkları tarım aletlerine ihtiyacı kısmen de olsa sürdürmektedir. Yine yöredeki orman varlığı, orman köylerinde kullanılan çeşitli aletlerin üretilmesini desteklemektedir. Bu durum, sayıları giderek azalmakla birlikte, yörede demircilik zanaatının varlığını sürdürmesine neden olmaktadır.

Genel olarak sıcak ve soğuk demircilik olmak üzere iki şekilde icra edilen demirciliği yöre özelinde inceleyen İvgin (1998: 39) kara demircilik (balta, kazma, orak, saban, çapa, keser vb.), nal ve mihçilik, soğuk demircilik, çilingircilik (tarak, kilit, tabanca, tüfek aksanı) ve tamircilik olmak üzere beş formda ele almıştır. Yapılan alan araştırmasında yörede belirtilen bu çeşitlilik ve yapısal formların birtakım değişikliklere uğramakla birlikte halen devam ettiği görülmektedir. İvgin'in araştırmasını yaptığı 1998 yılında Vezirköprü'deki demirci sayısı 40 olarak tespit edilmiştir. Vezirköprü'de araştırmalar yapan Tezgel (2008: 36) ise demirci sayısını 15 olarak aktarmıştır. 2014 yılında 13 olan ilçedeki demirci sayısı (Gül 2015: 244) günümüzde ise 12 olarak tespit edilmiştir. Vezirköprü ölçeğinde de olsa yaklaşık 20 yıl gibi bir sürede demirci sayısındaki belirgin azalma Samsun genelinde demirci sayısında benzer hatta daha fazla oranda bir azalmanın yaşanmış olabileceğini göstermektedir.

Demirciler ürettikleri aletlere damgalarını iki farklı şekilde vurmaktadırlar. Bunlardan ilkinde demirci kendisine ait damgayı araç ve gereç üzerine bir keski yardımıyla işlemektedir. İkincisinde ise çelikten yapılmış damgayı baskı olarak vurmak şeklindedir (Şekil 2).

Şekil 2 a-b-c. Süleyman Çelik (Vezirköprü) ve Yaşar Keskin'in (19 Mayıs) damgaları ve damga vurma şekilleri.

Çeşitli tarihlerde Samsun'un 17 ilçesindeki demirciler arastalarında yapılan alan araştırmasında 52 demirci ustasıyla görüşme yapılmıştır. Görüşmelerde, neredeyse hemen her demirci ustasının bir damgasının olduğu ancak, bu ustaların önemli bir bölümünün demircilik mesleğini bıraktığı belirlenmiştir. Günümüzde aktif olarak demircilik yapan 30 demirci ustasının damgaları belirlenmiştir. Bu ustalar; Vezirköprü (13), Alaçam (8), Çarşamba (4), İlkadım (3), 19 Mayıs (1) ve

Havza (1) ilçelerinde yaşamakta ve mesleklerini sürdürmektedirler (Şekil 3). Mesleğini devam ettiren demirci ustalarının özellikle Vezirköprü ve Alaçam gibi kırsal nüfusun ve dağlık, engebeli arazilerin fazla olduğu yerlerde yaygın olduğu görülmektedir. Bunların yanı sıra Kavak, Asarcık, Terme ve Tekkeköy gibi ilçelerde demirci ustası mevcut olmakla birlikte bu demircilere ait damgalar tespit edilememiştir.

	Ustanın Adı Soyadı ve Damgasını Gösteren Fotoğraf	Ustanın Adı Soyadı ve Damgasını Gösteren Fotoğraf
1		
2	Nuri Gönen (Vezirköprü)	Yılmaz Gürbüz (Vezirköprü)
3		
4	Ali Bıyık (Vezirköprü)	İsmail Geçim (Vezirköprü)
5		
6	Hacı Mehmet Bıyık (Vezirköprü)	Necip Yılmaz (Vezirköprü)
7		
8	Lütfü Kartal (Vezirköprü)	Sarı Hüseyin (Vezirköprü)

Şekil 3. Samsun yöresinde demirci ustaları ve damgaları, 2018.

Samsun yöresinde sıcak demirci ustaları, ürettikleri araç ve gereçler üzerine kendi damgalarını bir aidiyetlik işareti olarak vurduklarını belirtmişlerdir (K1; K8). Bu damgalar, ürünün kim tarafından yapıldığını belirtmekte ve bir nevi marka/kalite işareti görevi görmektedir. Her ustanın kendi becerisi ile ürettiği ürün üzerine vurduğu bu damgaların, başka bir usta tarafından kullanılmadığı, başka birinin damgası bulunan bir ürünün tamirinin yapılmasından nispeten kaçınıldığı ve yabancı damgalı ürünlerin iade alınmadığı ifade edilmiştir (K3).

Yöredeki demirci damgaları geçmişten günümüze izlendiğinde zaman içinde ustaların değişmesiyle damgaların değiştiği de görülmektedir. Zira ustasından ayrılan her çırağın kendi damgasını ürettiği, sadece ustanın oğulları demircilik mesleğini devam ettirdiğinde babalarının damgalarını kullandıkları belirlenmiştir. Ustasından ayrılarak yeni bir dükkân açan çırak, ustanın damgasını kullanamadığı için yeni bir damga geliştirilmesi zorunluluk olmaktadır. Bu şekilde eski damgaların birçoğunun yerini yenileri almıştır. Bununla birlikte bazı ustaların babalarından kalan damgaları da kullanmadıkları ve

yeni damgalar geliştirdikleri tespit edilmiştir. Alaçam yöresinde babasından sonra aynı atölyede demircilik mesleğini devam ettiren oğlu, babasının daha çok şekil içerikli olan damgasını, kendi isim ve soy isminin baş harflerine dönüştürerek yeni bir damga geliştirdiği görülmüştür. Vezirköprü yöresinde ise damga geleneği şekillerin yerini sayıların aldığı bir form değişikliği belirlenmiştir. Damga, demirci esnafı arasında bir aidiyet ve üstünlük işareti olarak görülmektedir. Yapılan görüşmelerde bazı demircilerin kendi damgalı ürünlerinin başkaları tarafından üretildiği ve satıldığından şikâyetçi oldukları da görülmüştür (K5; K9).

Yöredeki demirci damgalarının bir kısmının basit çizgilerden oluştuğu belirlenmiştir. Bir kısım demirci damgalarında ise hayat ağacını andıran figürler dikkati çekmektedir. Zira Gül (2018: 521) Samsun yöresindeki bazı ahşap yapılarla süsleme unsuru olarak hayat ağacının kullanıldığına dikkati çekmektedir. Ancak demirci damgası olarak kullanılan bu işaretin (Şekil 4) hayat ağacına mı yoksa tarım kültürünü anlatan bir başağa mı işaret ettiği ya da demircinin bu şekli bir süsleme unsuru olarak mı kullandığı bilinmemektedir.

Şekil 4 a-b. İbrahim Germi'nin damgası ve Osmanlı sanatında (mezar taşı, kilim ve çini) görülen çeşitli hayat ağacı motifleri (Erbek 2002: 170).

Yörede demirci damgalarında en çok kullanılan sembollerden biri de yıldız sembolüdür. Hatta bazı demirciler başka

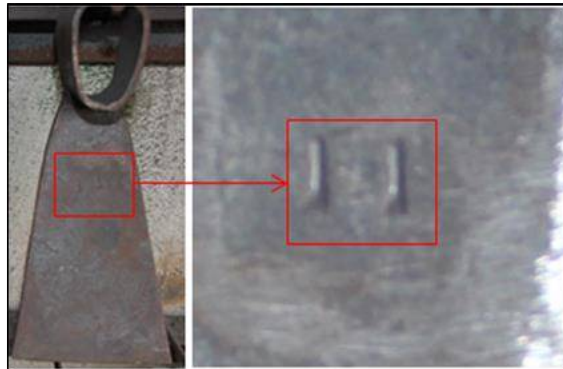
demircilerin yıldızı kullanmaları nedeniyle yıldızın köşe sayılarını azaltarak veya artırarak bu sembolü kendi damgaları olarak kullanmışlardır (Şekil 5).

Şekil 5 a-b. Ahmet Usta ve Yılmaz Gürbüz'ün (Vezirköprü) damgaları.

Samsun yöresinde tespit edilen demirci damgaları arasında yıldız formunun yanı sıra, Türk İslam kültürünün önemli sembollerinden olan ay formunda damganın da kullanıldığı görülmüştür. Ancak ay ve yıldızın, yöredeki demirci damgalarında bir arada kullanılmadığı, ayrı kullanıldığı belirlenmiştir. Bu iki sembolün bir arada kullanılmasının Türk milletinin ortak değeri olan Türk bayrağını işaret etmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Güllüdağ (2015: 138), Nogaylar tarafından gerek devlet işlerinde gerekse çeşitli eşya ve hayvanlara vurulan damgalar arasında ay ve yıldızın sıklıkla kullanıldığını belirtmektedir. Ay Tamga, Defter-i Cengiz-Nâme'de yer alan on yedi damgadan biridir ve Cengiz Han tarafından Koçrat Bey oğlu Senle'ye verilen damganın adıdır (Toprak 2011: 558).

Şekil 6. Şevket Kamsız'a ait damga.

Yöredeki demirci damgalarında formu biraz değişik olmakla birlikte, Türk boylarına işaret eden sembollere benzeyen demirci damgalarına da rastlanmıştır. Vezirköprü ilçesindeki demirci ustası Şevket Kamsız'a ait damga, net olmamakla birlikte Anadolu'ya yerleşen Oğuzların boy işaretlerinin form değiştirmiş şeklini anımsatmaktadır (Şekil 6). Zira Samsun yöresinin Türkler tarafından fethiyle birlikte Vezirköprü ilçesinde yer alan Soruh Vadisine Oğuz Boyu Kızık Türkmenlerinin yerleştirildiği bilinmektedir (Çağlar 2017: 377, Sümer 1980: 437).

Yine yörede kullanılan demirci damgalarının bir kısmının eski Türk alfabesinde kullanılan harf ve şekillere benzerlik göstermesi de dikkati çekmektedir (Şekil 7, 8). Nitekim, Aksoy (2011: 71) "Kaya Resimlerinden Alfabeyle Avrasya'da Türk Damgaları" başlıklı çalışmasında Türklerin Yenisey, Orhon, Macaristan, Bulgaristan ve Çavuşistan'da ilk kullandığı harflerin birçoğunun bugün Türkiye ve Türk dünyasında birçok etnografya eserinde hâlâ kullanıldığını belirtmektedir.

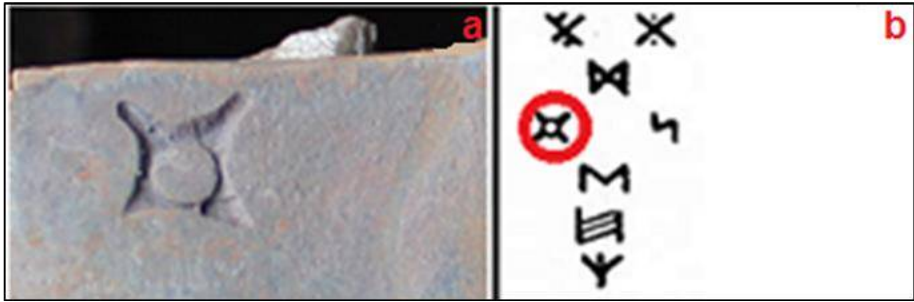
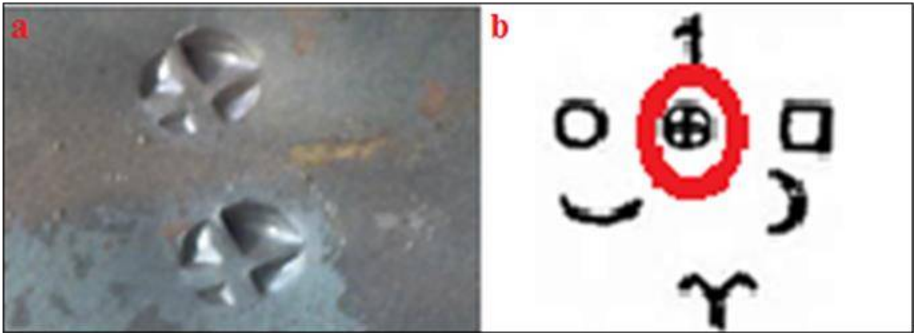

Foto 7 a-b. Nuri Gönen'in (Vezirköprü) damgasıyla Türklerin Macaristan'da kullandıkları alfabedeki harf arasındaki benzerlik.

Şekil 8 a-b. Mustafa Uçar'ın (Alaçam) damgasıyla Türklerin Çuvaşistan'da kullandıkları alfabedeki harf arasındaki benzerlik

Damgalarda sıklıkla kullanılan sembollerden biri de sayılardır. Özellikle Vezirköprü yöresinde tespit edilen demirci damgalarında görülen bu işaretler yirminci

yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı Türkçesi'ndeki sayıları sembolize eden işaretler iken 21. Yüzyıl başlarında bu damgaların Latin alfabesine ait sayılara dönüştüğü belirlenmiştir (Şekil 9).

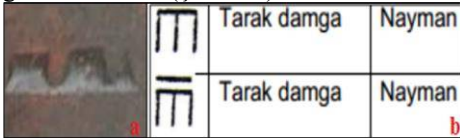
Şekil 9 a-b. İvgin'in (1998: 44) tespit ettiği damganın şimdiki form değiştirmiş şekli.

Yeni açılan demirci dükkânlarında ise en sık rastlanılan damga türü, ustanın kendi adını veya soyadının baş harflerinin ya da isminin yazılı olduğu damgalardır (Şekil 10). İvgin'de (1988: 44) çalışmasında sahiplerinin kim olduğunun belli olmadığı Δ, S, T ve O gibi damgaların varlığına işaret etmektedir

Şekil 10 a-b. Bayram Uçar (Alaçam) ve Davut Akbaş'ın (Çarşamba) damgaları.

Yine, yörede sayıları az olmakla birlikte bir tarağın ya da insan veya hayvan dişlerine benzeyen damgalara da rastlanmıştır. Basit çizgilerden ibaret olan ve alınmış olduğu eşyanın adı ile adlandırılan bu damgalar, Nogayların kullandıkları damgalarla (Güllüdağ'ın (2015: 138) benzerlik göstermektedir (Şekil 11).

Şekil 11 a. Adem Uslu'nun (Alaçam) damgası b. Nogayların tarak damgası (Güllüdağ 2015:138).

Alan araştırmasında kaynak kişilerle yapılan görüşmelerden elde edilen önemli bulgulardan biri de zaman zaman ustaların başka ilçelerdeki demirci ustalarına yaptıkları ürünlere kendi damgalarını vurdurduklarıdır (K2). Çok nadir olmakla birlikte bu uygulama hastalık ve yaşlanma gibi çeşitli nedenlerle çalışamayacak durumda olan ustaların komşu ilçelerdeki demirci

ustalarına sipariş verdikleri ürünlerde görülmektedir. Verilen siparişe birlikte usta kendi damgasını da vererek bu aletlere kendi damgasını vurmalarını istemektedir. Böylece üretilen aleti kendi dükkânında kendi el emeği gibi pazarlamaktadır (K2). Bu fason ya da taşeron üretim tarzı demirci damgalarının geçmişi aktaran bir imge olması yanında, bir marka değerinin de işaretleri olduğunu göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Samsun yöresinde demircilik, bu mesleği yapan demirci ustalarının sayısının giderek azalmasıyla önemini kaybetmekle birlikte, varlığını sürdürmeye çalışan halk zanaatlarından biridir.

Geçmişten günümüze yörede, demirci ustalarının ürettikleri aletler üzerine kişisel damga vurma geleneğini sürdürdükleri görülmektedir. Araştırma sahasında 30 demirci damgası tespit edilmiştir. Özellikle Alaçam ve Vezirköprü ilçeleri, Samsun yöresinde demircilik ve demirci damga geleneğinin yaygın olduğu yerlerin başında gelmektedir.

Samsun yöresi demirci damgalarının zaman içinde şekil olarak değişmeler de tarihî temelden kopmadan varlıklarını günümüze kadar sürdürdükleri görülmektedir. Demircilerin sosyal hayatını belirleyen bu damgalar geçmişle günümüz arasında bağ kuran önemli belgelerdir.

Damgalama geleneği geçmişten günümüze varlığını sürdürmekle birlikte, damga şekilleri zaman içinde değişerek günümüze kadar ulaşmıştır. Önceleri değişik motif ve şekiller içeren damgaların yerini, demirci ustasının açık ismi ya da isminin baş harfinden oluşan basit işaretlerin aldığı görülmektedir. Latin alfabesine geçişle birlikte daha çok bu alfabedeki harflerin ve rakamların damga şekilleri olarak kullanıldıkları görülmektedir.

Samsun demirci damgaları kişisel damgalardır. Genelde her ustanın kendine özgü damgası bulunmaktadır. Demirci ustaları ile yapılan görüşmelerde, damga işaretlerinin ustadan çırağa geçmediği, çırakların usta olmalarıyla kendilerine yeni damgalar belirledikleri görülmektedir. Bu kural, demirci damgalarının hızlı bir şekilde değişim göstermesini ve yeni damgaların ortaya çıkmasını hızlandırmıştır. Ancak, mesleğin ustanın çocukları tarafından devam ettirilmesi durumunda, ustanın damgası oğullarına kalabilmektedir.

Demirci damgaları, ustaların yaptıkları aletlere aidiyet duygusu katan işaretlerdir. Üretilen demir aletler üzerine vurulan kişilere ait damgalar, üretici ile tüketici arasında bir sosyal iletişim aracı olarak, üreticinin ürettiği ürünün kalitesini ve güvenilirliğini onaylamış, tüketiciye ise malın kusurlu çıkması durumunda her zaman iade etme güveni sağlamıştır. Bir bakıma damgaların, modern çağın TSE, İSO ve garanti belgesi gibi standart ve güvence oluşturdukları düşünülmektedir. Bulgular, yöredeki demirci damgalarının tek işlevinin aidiyetlik ve üretici ile tüketici arasındaki ilişkiyi düzenleyen kural ve ritüelleri

simgeleyen basit şekillerden ibaret olduğu sonucunu doğursa da bu düşünce tartışılabilir özelliktedir. Özellikle Şevket Kamsız, Mustafa Uçar, Nuri Gönen ve İbrahim Germi'nin damgaları form olarak diğer damgalardan ayrılmaktadırlar. Bu damgalar Aksoy'un (2011) ortaya koyduğu Türklerin ilk kullandıkları alfabelerdeki harflerle ve Türk boylarını temsil eden boy işaretleriyle benzerlikleri bu damgaların geçmişten günümüze Türk kültürünün izlerini taşıyan birer sembol olduğu fikrini de doğrulamaktadır. Demircilik geleneği ve demirci damgaları, geçmişten günümüze yaşatılan önemli bir kültürel mirastır. Modern sanayinin bütün olumsuz etkilerine rağmen demirci damgaları ve damgalama geleneği, geçmişten günümüze bir kültür olarak Samsun yöresinde varlığını sürdürmektedir. Bu kültürel değerın çeşitli disiplinler tarafından derinlemesine araştırılması, kayda geçirilmesi, korunması ve yaşatılarak gelecek kuşaklara aktarılması büyük önem taşımaktadır.

NOTLAR

1. Darhan: Moğolların Gizli Tarihi'nde "darhan" sözü, "memur, usta, demirci" anlamlarıyla kaydedilmiş ve bu söz Uygurca'da "memur" anlamı gelir. Yine darhanın, "serbest, vergiden kurtulan" anlamı da vardır (Temir 1995: 15).
2. Dündar (Öksürük) Tepe'de yapılan yüzey araştırmalarında Kalkolitik dönem tarihlenen yapı kalıntıları, el yapımı seramik parçaları, pişmiş toprak ağırlıklar, çakmaktaşı bıçak vs.; Eski Tunç Çağı'na tarihlenen dörtgen planlı ev ve ocak, koyu gri renkli, içi kırmızı ya da kahverengi kaplar, kemik eşyalar, pişmiş toprak ağırlıklar; Hitit dönemine tarihlenen boya astarlı, çarkta yapılmış ve iyi fırınlanmış seramik buluntuları, pişmiş toprak mühürler, hayvan heykelticikleri, kemik iğneler bulunmuştur (Özgüç, Özgüç ve Kökten 1945: 367-371). İkiz tepe kazısından elde edilen bulgulara göre saha Geç Kalkolitik, İlk Tunç Çağı ve Geçmiş çağı/Er Hitit Çağı'nda iskân edilmiştir. Tunç yüzük, bilezik, zıpkın, mızrak ucu, metal gereçler, kemik iğne ve bizler, çark yapımı seramikler, kırmızı renkli kadehler, gaga ağızlı testiler ve küpler ile Tunç Çağı seramik buluntuları, deniz kabuğu ve bitki

katkılı kaplar, ağırşaklar, tezgâh tarakları ve arsenli bakır eserler bulunmuştur (Bilgi 1988: 25-27). Oymaağaç'da (Vezirköprü) 2005 yılında başlayıp halen devam eden kazılarda ise Hitit dönemine ait bronz aletler, ağırşaklar ve dokuma tezgâhı ve bitki tohumu kalıntıları ile son olarak üç bin yıllık fındık bulunmuştur (Oymaağaç/Nerik Rapor 2006-2018).

KAYNAK KİŞİLER

- K1: Arslan, Selim. 1958 Vezirköprü doğumlu, ilkokul mezunu, demirci, kaynak kişi ile Ekim 2017 tarihinde görüşülmüştür.
- K2: Demir, Mücahit. 1945 Şiran doğumlu, ilkokul mezunu, demirci, kaynak kişi ile Haziran 2017 tarihinde görüşülmüştür.
- K3: Geçim, İsmail. 1960 Vezirköprü doğumlu, ilkokul mezunu, demirci, kaynak kişi ile Ekim 2017 tarihinde görüşülmüştür.
- K4: Germi, İbrahim. 1951 Samsun doğumlu, ilkokul mezunu, demirci, kaynak kişi ile Aralık 2017 tarihinde görüşülmüştür.
- K5: Gönen, Nuri. 1951 Vezirköprü doğumlu, ilkokul mezunu, demirci, kaynak kişi ile Ekim 2017 tarihinde görüşülmüştür.
- K6: Gürbüz, Yılmaz. 1960, Vezirköprü doğumlu, ilkokul mezunu, demirci, kaynak kişi ile Ekim 2017 tarihinde görüşülmüştür.
- K7: Kamsız, Şevket. 1958 Vezirköprü doğumlu, ilkokul mezunu, demirci, kaynak kişi ile Ekim 2017 tarihinde görüşülmüştür.
- K8: Keskin, Yaşar. 1965 19 Mayıs doğumlu, ortaokul mezunu, demirci, kaynak kişi ile Kasım 2018 tarihinde görüşülmüştür.
- K9: Özden, Mustafa. 1958 Vezirköprü doğumlu, ilkokul mezunu, demirci, kaynak kişi ile Ekim 2017 tarihinde görüşülmüştür.
- K10: Uçan, Satılmış. 1964 Alaçam doğumlu, ilköğretim mezunu, demirci, kaynak kişi ile Ocak 2018 tarihinde görüşülmüştür.
- K11: Uçar, Mustafa 1963 Alaçam doğumlu, ilkokul mezunu, demirci, kaynak kişi ile Ocak 2018 tarihinde görüşülmüştür.
- K12: Uslu, Adem. 1958, Alaçam doğumlu, ilkokul mezunu, demirci, kaynak kişi ile Ocak 2018 tarihinde görüşülmüştür.
- K13: Usta, Ahmet. 1970 Havza doğumlu, ortaokul mezunu, demirci, kaynak kişi ile Kasım 2017 tarihinde görüşülmüştür.
- K14: Vana, Mustafa. 1960 Çarşamba doğumlu, ilkokul mezunu, demirci, kaynak kişi ile Kasım 2017 tarihinde görüşülmüştür.
- K15: Yılmaz, Mustafa. 1962 Alaçam doğumlu, ilkokul mezunu, demirci, kaynak kişi ile Ocak 2018 tarihinde görüşülmüştür.

KAYNAKÇA

- Akgül, Deniz. "Ahilik Kültüründeki Etik İlkelerin Günümüz İşletmelerine Yansımaları: Kırşehir İli Örneği". *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), (2017): 8-26.
- Alp, K. Özlem. *Orta Asya'dan Anadolu'ya Kültürel Sembollere Giriş*. Ankara: Eflatun Yayınevi, 2009.
- Aksoy, Mustafa. "Türk Adı, Türk Damgaları ve Halı-Kilim Tarihi". *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, 188, (2002) 37-41.
- _____. "Kaya Resimlerinden Alfabeye Avrasya'da Türk Damgaları". *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Tarih Kültür Dergisi*, 300 (2011): 70-76.
- _____. "Kültür Sosyolojisi Açısından Halı-Kilim Sanatı ve Etnografik Eserlerdeki Damgaların Dili". 38. *ICANAS Bildiriler*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2012: 75-120.
- _____. *Tarihin Sessiz Dili Damgalar*. İstanbul: Yeni Ufuklar Derneği, 2014.
- Bağrı, Rasim. *Akkoyunlu Karakoyunlu Hanedanlıklar Dönemi At ve Koç (Koyun) Figürlü Mezar Taşlarının Çağdaş Seramik Sanatı Açısından İncelenmesi*. Diss. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 2008.
- Başbuğ, Fatih ve Özer, Hatice. "Ankara Güdül"de Yer Alan At ve Geyik Damgaları". *Kalemisi Dergisi*, 5, 10 (2017): 167-181. 01 Mart 2018 <<http://www.kalemisidergisi.com/makale/pdf/1508502036.pdf>> 19.03.2018.
- Bilgi, Önder. "İkiztepe Kazılarının 1988 Dönemi Sonuçları ve Çevre Araştırmaları (5 resim ile birlikte)". *Höyük*, 1, (1988): 25-30.
- Bilgi, Önder. "Bafra-İkiztepe Kazılarının Işığında Samsun Bölgesi'nin Protohistoryası". İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri 1-3 Haziran Samsun 1988, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi ve Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, 1990: 1-2.
- Bilgili, Nuray. *Türklerin Kozmik Sembolleri-Tamgalar*. İstanbul: Hermes Yayınları, 2014.
- Czichon, Rainer M. ve Jörg Klinger. "Karadeniz'deki Hititler: Nerik-Zalpa". *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, (2010): 58-65.
- Çağlar, Nafi. *Kızık Boyu: Türkiye Kızıkları*. İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2017.
- Çerikan, Fidan Uğur ve Mehmet Rıza Alanko. "Dövme'nin Çeşitli Dillerdeki Etimolojisi ve Kısa Tarihi". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (2016): 166-193.

- Çerikan, Fidan Uğur. "Türk Kültüründe Demir". Yayınlanmamış doktora tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, 2014.
- Danışman, Günhan. "Samsun Yöresi Ahşap Mimarisinin Gelenekselliği. Bafra, İkiztepe Arkeolojik Verilerinin Işığında Çarşamba, Gökçeli Caminin İncelenmesi". *IX. Türk Tarih Kongresi 1* (1986): 135-144.
- Devletabadi, Ferzane. "Kaşgay Türklerinde Soy Damgaları". *Türkbilgi*, 36 (2018): 147-158.
- Erbek, Mine. *Çatalhöyük'ten Günümüze Anadolu Motifleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Eroğlu, Hasan. "Su Şehri'ndeki Oğuz Damgaları ve Türk Boyları". *Türk Kültürü Dergisi*, 123, (1973): 141-147.
- Fathalizadeh, Ali. "Eski Çağda Demir Üretim, Teori ve Teknolojisi". *Türk Mühendis Mimar Odaları Birliği Mühendisler Odası Dergisi*, 164, (2013): 53-60.
- Gökalp, Ziya. *Türk Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: Toker Yayınları, 1995.
- Gül, Seyfullah. "Vezirköprü Yöresinde Kültür Turizmi". Yayınlanmamış doktora tezi. Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi, 2015.
- *The Effects of Geographical Environment Components on the Geographical Distribution and Development Process of Samsun (Turkey) Wooden Mosques*. Innovative Approaches in Social, Human and Administrative Sciences, Chapter 36. New York: Gece Publishing, 2018.
- Gülensoy, Tuncer. *Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları – Damgalar, İmler, Enler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1989.
- Güllüdağ, Nesrin. "Türklerde Damga Geleneği ve Nogay Türklerinin Damgaları Üzerine Bir İnceleme". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 6.6 (Ocak 2015):132-150.
- Halaçoğlu, Yusuf. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Damga maddesi. 07 Ekim 2019. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/damga>>
- İnan, Abdülkadir. *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- İvgin, Hayrettin. *Vezirköprü Halk Kültür Derlemeleri*. Ankara: Burcu Ofset, 1998.
- Karagöz, Rıza "II. Meşrutiyet Döneminde Canik Sancağında İdari Yapılanma". *Geçmişten Geleceğe Samsun*, (5), (2006). 65-82
- Karatayev, Olcobay ve Kayrikan Janibekova. "Damgalar ve Onların İşlevleri (Fonksiyonları)". *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 8 (2016): 163-179.
- Kırzioğlu, Neriman Görgünay. *Oğuz Damgaları ve Göktürk Harflerinin El Sanatlarımızdaki İzleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Koca, Selçuk Kürşad. "Genel Hatları ile Kültür ve Sembol İlişkisi". *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, 2 (2010):87-94.
- Mert, Osman. "Kemaliye'de Eski Türk izleri: Dilli Vadisindeki Petroglif ve Damgalar". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14, 34 (2010): 233-254.
- Mülayim, Selçuk. "Tanımsız Figürlerin İkonografyası". *Türk Soylu Halkların Halı, Kilim ve Cicim Sanatı Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri* 27/31 Mayıs, Kayseri 1996, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1998: 219-228.
- Oğmağaç/ Nerik Çalışma Raporu. "2006- 2017 arası çalışma raporları" 01 Şubat 2018. <<http://www.nerik.de/publikationen/bibliographie.php>>
- Özcan, Ümit N. "Anadolu'da Türk Demircilik Sanatı ve Bitlis'in Demirciliği". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6, 2 (2017): 263-292.
- Özgüç, Tahsin, Nimet Özgüç ve Kılıç Kökten. "1940 ve 1941 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Samsun Bölgesi Kazıları Hakkında İlk Kısa Rapor". *Belleten*, 9, 35 (Temmuz 1945):361-400.
- Sümer, Faruk. *Tarihleri-Boy Teşkilatları-destanları Oğuzlar (Türkmenler)*. İlavelerle 3. Baskı. İstanbul: Elif Ofset, 1980.
- Temir, Ahmet. *Moğolların Gizli Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Tezgel, Aycan. "Samsun İlinin Vezirköprü İlçesindeki Geleneksel Meslekler". Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, 2008.
- Toprak, Funda. "Defter-İ Cengiz-Nâme'de Boy Nişanları ve Damgalar". *Electronic Turkish Studies*, 6.1 (2011): 555-574.
- Türkmen, Fikret ve Ferah Türker. "Geleneklerde ve İnançlarda Demir". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 14,1 (Yaz 2014):1-8.
- Yalgın, A. Rıza. *Anadolu'da Türk Damgaları: Ulu-dağ'dan Toroslara*. Bursa: Yeni Basımevi, 1943.